

Из избеглиштва у емиграцију – Политичке избеглице из земаља Информбироа у организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел 1948–1952.

АПСТРАКТУМ: *Између прилива политичких избеглица из земаља Информбироа, последично југословенско-совјетском сукобу, и организоване емиграције Јевреја из Југославије у Израел дошло је до специфичног преклапања које је резултирало минималним, али значајним континуитетом између два процеса. На основу малобројних примера појединачних исељеника за које се може потврдити да су из земаља Источне Европе у Југославију стигли са изричитом намером да се иселе у Израел, у чланку су разматране одлике преплитања два миграциона процеса. Рад је утемељен на документима која се чувају у Архиву Јеврејског историјског музеја у Београду.*

КЉУЧНЕ РЕЧИ: *Југославија, Израел, Информбиро, избеглице, организована емиграција*

Покрет отпора предвођен Комунистичком партијом Југославије, а уз помоћ надируће совјетске војске, ослободио је крајем Другог светског рата окупиране територије дебелисане Краљевине. Побеђене су хетерогене националистичке снаге и створени услови за обнову југословенске државе на идеолошким основама марксизма-лењинизма.¹ У првим послератним годинама, југословенски комунисти у потпуности су се ослањали на СССР и тежили изградњи политичког и друштвеног уређења одговарајућег совјетском узору.²

¹ Опширно о делатности НОБ у смеру реформисања југословенске државе и друштва и темељи ма еманципације југословенских комуниста од совјетског узора постављеним током Другог светског рата, видети: Branko Petranović, *Revolucija i kontrarevolucija (1941–1945) I–II*, Beograd 1983; Branko Petranović, Sava Dautović, *Jugoslovenska revolucija i SSSR (1941–1945)*, Beograd 1988.

² Комунистичка партија Југославија је до 1943. била секција Коминтерне и своје чланове индоктринирала тако да у Совјетском Савезу виде отаџбину комунизма и „једино социјалистичко острво на свету“. Овакав став био је утемељен на идеологији пролетерског интернационализма, која је прокламовала императив одбране Совјетског Савеза као светиње. Бранко Петрановић, *Југославија на размеђу (1945–1950)*, Подгорица 1998, 451.

Мада номинално највернији експоненти совјетске политике, југословенски комунисти су већ крајем рата, а посебно по његовом завршетку, инсистирали на аутентичности револуције коју су извели.³ Водећи људи Комунистичке партије сматрали су да им, сходно ангажовању током рата, припада право да пронађу сопствени пут у социјализам. Овакве тежње југословенских комуниста биле су, међутим, некомпатибилне са настојањима СССР-а да ослобођене земље Источне Европе претвори у идеолошки хомоген блок, којим би директно управљала Москва. До разлаза југословенских и совјетских комуниста формално је дошло у јуну 1948, доношењем Резолуције Информбироа.⁴ Мада размере и потенцијалне импликације сукоба извесно никоме у датом тренутку нису могле бити јасне, било је очигледно да повратак на претходно стање више не представља реалну могућност.⁵ Одбацивање совјетског узора постало је преломан тренутак послератне историје југословенске државе. Њен положај у хладноратовском свету умногоме се може дефинисати као континуирана еманципација од утицаја СССР-а.⁶

Иступање из совјетског блока у првом тренутку значило је потпуну дипломатску изолацију. Велика Британија и САД су у новом, јединственом положају југословенске државе видели преседан изванредног политичког и идеолошког значаја, коме су у почетку приступали са разумљивим неповерењем. Конфликт је тумачен као привремен или чак инсцениран спор. Коначно је формулисана политика „одржавања Тита на површини“ (*keeping Tito afloat*), како би се помогло југословенском режиму у његовом настојању да постоји и делује

³ Положај Југославије у периоду непосредно после рата можда је најбоље дефинисао Отмар Хаберл, када ју је назвао „јединим својевољним чланом Источног блока“. Видети: Othmar Nikola Haberl „Yugoslavia between the blocks“, Zbornik radova *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 207.

⁴ Укратко о југословенско-совјетском конфликту и Резолуцији Информбироа, видети: Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918–1978*, Beograd 1980, 467–483.

⁵ Dragan Bogetić, „Jugoslavija u Hladnom ratu“, *Istorija 20. veka 2*(2008), 343–346.

⁶ Еволуција југословенске дипломатске активности током Хладног рата обично се дефинише као процес сачињен од три фазе. У првој фази, од 1945. до 1948. године, југословенски комунисти били су посвећени изградњи социјалистичког друштва, под директним утицајем Совјетског Савеза и интензивне сарадње са осталим земљама народне демократије. Период између 1949. и 1953. дефинисао је југословенско-совјетски сукоб. Идеја аутентичне југословенске револуције и происходећег права на самостално иступање на међународној сцени, додатно је продубљена. У овој фази започело је и постепено отварање Југославије према свету. После 1953. године, у трећој фази развоја, југословенска спољна политика коначно је напустила европске оквири и окренула се интензивној сарадњи са земљама Азије и Африке. У процесу деколонизације пронађено је упориште за потпуно оригиналну, ванблоковску политику. При томе општа одлика послератне југословенске дипломатије у континуитету остало је настојање да се очува слобода и интегритет земље, изборени током рата, у новим, далеко сложенијим условима, Dragan Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990, 49–123.

независно од совјетског утицаја.⁷ Прву финансијску помоћ од земаља Запада, конкретно Сједињених Америчких Држава, Југославија је добила већ почетком 1949. године. Значајнији резултати југословенске сарадње са Западом на војном и политичком плану уследили су, ипак, тек између 1952. и 1955. године.⁸

Специфичан положај Југославије непосредно после разлаза са Совјетским Савезом постао је исходиште јединствених спољних и унутрашњих политичких феномена. Један од таквих био је и прилив избеглица из земаља Источног блока, које су у ФНРЈ тражиле уточиште од „неподношљивог политичког притиска и терора који су завеле владе у њиховим земљама“.⁹ Од почетка сукоба до краја 1951. године, из информбировских и суседних земаља у Југославију је пребегло приближно 7.700 лица.¹⁰ При томе је највећи број избеглица стигао крајем 1948. и почетком 1949. године, када је југословенско-совјетски сукоб био на врхунцу.

Први талас избеглица из земаља Информбироа чинили су појединци који су преко југословенске територије настојали да стигну до неке од земаља Запада.¹¹ Већ су у другом таласу у Југославију стигли регрути обавештајних служби суседних земаља. Првобитно су југословенске власти пребегла лица директно враћале у матичне земље. Коришћење репатрираних лица у сврхе антијугословенске пропаганде навело је режим ФНРЈ да током 1949. године одбаци ово решење. Избеглице су надаље прихватане, обезбеђиван им је смештај и пажљиво праћена њихова даља активност.

*

Укидање британске мандатне власти у Палестини, односно проглашење независности државе Израел, означили су почетак једног од највећих миграционих покрета 20. века.¹² Сва ограничења на усељавање јеврејског становништва која су британске власти донела током међуратног периода постала су 14. маја 1948. ништавна.¹³ Самим тиме су створени услови за реализацију јед-

⁷ Momir Stojković, „Borba velikih sila za prevlast i sfere uticaja na Balkanu 1941–1949“, zbornik *Balkan posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1996, 24.

⁸ Опширно о томе, видети: Dragan Bogetić, *Jugoslavija i Zapad 1952–1955*, Beograd 2000.

⁹ Радоица Лубурић, „Политичка емиграција из информбировских земаља у Југославији (1948–1953)“, *Годишњак за друштвену историју*, 3 (1996), 218 (даље: Лубурић, „Политичка емиграција“).

¹⁰ Од овог броја било је 2.583 Албанца, 1.830 Бугара, 1.310 Румуна, 978 Мађара, око 200 избеглица из других информбировских и приближно 800 из осталих суседних земаља. Исто, 216.

¹¹ Исто, 215–216.

¹² Alfassi, Itzhak, *Immigration and Settlement*, Jerusalem 1973, 56.

¹³ Пре свега се при томе мисли на „Бели папир“ из 1939, којим је предвиђена имиграција ограничена на 75.000 Јевреја у следећих пет година. Видети: *British White Papers: White Paper of 1939*, <http://www.jewishvirtuallibrary.org/jsourc/Histroy/paper39.html> (26. 7. 2015). Одредбе „Белог папира“ из 1939. остале су формално на снази све до стварања независне државе Израел.

ног од главних циљева ционистичког покрета – репатријацију Јевреја из свих крајева света у њихову историјску домовину.

Од маја 1948. до краја 1952. године, у новостворену државу на Блиском истоку уселило се приближно 700.000 Јевреја.¹⁴ У оквирима овог миграционог покрета у Израел се упутила и готово половина јеврејске заједнице у послератној Југославији. Уз свесрдну подршку државних власти, Савез јеврејских вероисповедних општина организовао је између децембра 1948. и октобра 1952. пет засебних таласа исељавања. Земљу је напустило 7.739 чланова заједнице.¹⁵ Као и сам положај државе, посебно после 1948. године, југословенска миграциона политика представљала је својеврсни парадокс у оквирима Источног блока.

Репатријацији јеврејског становништва из земаља Источне Европе тон су давали специфични циљеви совјетске спољне политике, подложни наглим и драстичним променама.¹⁶ Првобитно проционистички став државног врха СССР-а¹⁷ за свега неколико година претворио се у отворено одбацивање Израела као дела Западног блока.¹⁸ Криза билатералних односа две земље значила је да је све већем броју совјетских Јевреја ускраћена прилика да се иселе.¹⁹ При томе су совјетски званичници и даље доследно инсистирали на поштовању права појединца на неограничену слободу кретања. Специфична контрадикторност у теорији и пракси миграционе политике постала је модел који су, у мање или више измењеној форми, преузеле све земље Источног

¹⁴ Neumann, Shoshanna, *Aliyah to Israel: Immigration under Conditions of Adversity*, Bonn 1999, 1–5.

¹⁵ У децембру 1948. и јануару 1949. Југославију је, у склопу првог организованог исељавања, напустило 4.098 Јевреја. Јуна и јула следеће године њима се придружило још 2.490 исељеника, који су сачињавали други талас организоване емиграције. У три следеће године, реализовано је треће (март 1950, 409 исељеника), четврто (мај 1951, 658 исељеника) и пето организовано исељавање (октобар 1952, 84 исељеника). Извештаји о овим исељењима чувају се у Архиву Јеврејског историјског музеја (даље АЈИМ), Алија (даље Ал.) 1948–1951, привремена кутија (даље п. к.) 768.

¹⁶ Lothar Mertens, *Alija – Die Emigration der Juden aus der UdSSR/GUS*, Bochum 1993, 84–87. (даље: Mertens, *Alija...*)

¹⁷ Стаљин је очекивао да ће Израел, због пасивности западних земаља према нацистичком режиму, заузети антизападну позицију и постати ослонац совјетске спољне политике на Блиском истоку. Чак и у случају да директна сарадња са Израелом не би била могућа, државни врх СССР је полазио од претпоставке да ће само његово постојање навести околне арапске земље да потраже совјетску помоћ при војној интервенцији која би извесно уследила. Већ почетком педесетих година, међутим, Израел је у совјетској јавности све више приказиван као легло западњаштва и империјализма, а билатерални односи су нагло губили на квалитету. Совјетски Савез је током 1954. и дефинитивно заузео проарапску позицију. Harry Schaffer, *The Soviet Treatment of Jews*, New York 1974, 13.

¹⁸ Исто, 18.

¹⁹ Када је у питању исељавање у Израел, политика Совјетског Савеза је до самог краја његовог постојања била обележена амбивалентношћу. Чак и у релативно ретким периодима када емиграција у Израел није била забрањена, совјетски Јевреји морали су да се изборе са изузетно обимном и компликованом административном процедуром како би могли на напусте земљу. Mertens, *Alija...*, 84–87.

блока. Начелно инсистирајући на праву појединца да када год пожели напусти земљу,²⁰ миграциона политика источноевропских режима скоро је у потпуности зависила од самовоље партијских званичника и потребе да се удовољи тренутним амбицијама Москве.

У Румунији су, као и у Совјетском Савезу, по завршетку Другог светског рата сви грађани номинално уживали право слободе кретања.²¹ Напуштање земље било је, међутим, условљено одрицањем од непокретне имовине и откупом који је за сваког појединца морала да плати организација Мосад ле Алија Бет.²² Држава је активно радила и на спречавању емиграције висококвалификованих појединаца. И поред неповољних и углавном недовољно добро дефинисаних услова исељавања, Румунију је између 1948. и 1951. напустило приближно 118.000 Јевреја.²³

Надовезујући се на инструкције које су стизале из Москве, Комунистичка партија Мађарске одбацила је проглашење независности Израела као догађај који би на било који начин требало да утиче на постулате њене миграционе политике.²⁴ Амбивалентан став државног руководства се после 1950. године претворио у изричиту забрану мађарским Јеврејима да се под било којим условима иселе у новостворену државу на Блиском истоку.

Комунистичка партија Бугарске је већ 1944. почела да врши интензиван притисак на локалне Јевреје, посебно ционисте међу њима.²⁵ Када је 1948/49. године коначно донета одлука о слободном исељавању у Израел, готово 40.000 од 45.000 Јевреја колико је после рата живело у Бугарској напустило је земљу.

²⁰ Право на слободу кретања постало је децембра 1948. део Универзалне декларације о људским правима. Видети: *Univerzalna deklaracija o ljudskim pravima*, http://www.ombudsman.co.me/docs/izvjestaji/deklaracija_o_ljudskim_pravima.pdf (26. 7. 2015).

²¹ Magdalena Ionescu, „The Jewish emigration from Romania in the context of Israel’s creation“, *Valahian Journal of Historical Studies* 15 (2011), 129. (Ionescu, „The Jewish emigration from Romania“...)

²² Мосад ле Алија Бет (Mossad LeAliyah Bet, хеб. מוסד לעלייה ב' дословно „Установа за имиграцију Бет“) била је огранак Хагане задужен за помагање илегалне имиграције током постојања британског мандата у Палестини. Делатност ове организације директно је финансирао American Joint Distribution Committee. У независној држави Израел активна је била све до 1952. године, када је коначно распуштена.

²³ Anca Oltean, „The Jews of Romania and their Immigration to Israel 1948–1952“, *Eurotimes* 11 (2011), 43. (даље: Oltean, „The Jews of Romania“...)

²⁴ Anca Oltean, „Aspects from the Life of Romanian and Hungarian Jews during the Years 1945–1953“ *Eurotimes* (2011), Supplement 2, 183. (даље: Oltean, „Aspects“...)

²⁵ Guy Haskell, *From Sofia to Jaffa*, Detroit 1994, 120–124 (даље: Haskell, *From Sofia to Jaffa*..)

Појединац у процесу

Организовано исељавање у Израел, као и сви остали процеси који су обележили историју југословенске државе током 1948–1952. године, остало је, у одређеном смислу, дефинисано последицама Резолуције Информбироа. Начин на који су опште околности југословенско-совјетског конфликта утицале на масовну емиграцију, на основу сачуваних докумената веома је тешко реконструисати.²⁶ Утолико је ово питање сложеније када се приступа само једном аспекту сукоба, какав је био прилив илегалних имиграната из околних земаља Источног блока у Југославију.

Страним држављанима је од самог почетка начелно признато право да се прикључе процесу организоване емиграције.²⁷ Једини услов су при томе представљали виза матичне државе, односно важећи пасош. Мада увек релативно мали број, неколицина страних држављана, или, пак, аполита учествовала је у сваком од пет таласа организованог исељавања из Југославије у Израел.

Прикључење избеглица из земаља Информбироа емиграцији било је превасходно обележено потребом да се модификује постојећа процедура. Илегалне придошлице извесно нису располагале дозволом матичне државе за емиграцију у Израел, а углавном ни важећим пасошем. Чак ни они страни држављани који су већ дуже време живели на територији Југославије, нису увек могли добити дозволу за емиграцију. Ескалација југословенско-совјетског сукоба учинила је прикључење страних држављана исељавању само компликованијим.

Колико је политичких избеглица из суседних земаља Информбироа напустило Југославију између 1948. и 1952. није могуће са сигурношћу утврдити. У списковима исељеника, илегалне избеглице ни на који начин нису одвајане

²⁶ Видети: Milan Radovanović, *Die organisierte Auswanderung jugoslawischer Juden nach Israel im Kontext des jugoslawisch-sowjetischen Konflikts (1948–1952)*, https://www.academia.edu/11750030/Die_organisierte_Auswanderung_jugoslawischer_Juden_nach_Israel_im_Kontext_des_jugoslawisch-sowjetischen_Konflikts_1948-1952, 26. јул 2015.

²⁷ Видети: АЈИМ, Ал. 1950, п. к. 755, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Одлазак у државу Израел, 26. август 1948, Пов. бр. 1216/48; АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 827, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије*, Предмет: Друго исељење у државу Израел, 19. фебруар 1949, Пов. бр. 342/49; АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Треће исељење у државу Израел, 23. октобар 1949, Пов. бр. 3481/49; АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 827, *Допис свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Четврто групно исељење у државу Израел; АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 855, *Допис СЈВОЈ, свим јеврејским вероисповедним општинама Југославије (Циркулар бр. I)*, Предмет: Пето групно исељење у државу Израел, 12. април 1952, Пов. бр. 604/52.

од других страних држављана.²⁸ На нивоу припреме и реализације исељавања, прилив избеглица из земаља Информбироа стога остаје „невидљив“. Тек разматрање читавог процеса на нивоу личних историја учесника омогућава сагледавање везе организоване емиграције са паралелним процесом пристизања политичких избеглица из земаља Источног блока.²⁹ Спорадично се ови појединци помињу само у преписци Савеза са локалним јеврејским заједницама. При томе је свега у неколико докумената изричито наведено да су ови појединци своју земљу напустили зато што су трпели директан политички притисак. Далеко су бројнији случајеви где се на основу околности под којима су стигли у Југославију може закључити да су придошлице напустиле матичне земље трпећи политички притисак.

Јеврејској вероисповедној општини у Панчеву обратили су се, септембра 1948, Армин Лефковиц и Изидор Левезон, обојица из Сату Маре у Румунији.³⁰ Лефковиц је у Југославију пребегао са супругом Резиком и децом, Клаудијом и Данијелом. Пошто је у путу остао без пртљага и новца, за помоћ се обратио ЈВО Панчево. Под сличним околностима границу је прешао и Изидор Левезон. Током саслушања у панчевачкој општини, обојица су нагласили да су Румунију били приморани да напусте као присталице политичке линије Комунистичке партије Југославије.³¹ Породица Лефковиц у Израел се упутила са првим таласом организоване емиграције.³² Даља судбина Изидора Левезона није позната. Извесно је једино да Југославију није напустио у оквирима масовног исељавања.³³

Током припрема другог таласа емиграције, Савезу су се за помоћ обратиле Аранка Јуст и Вера Ференци, обе из Будимпеште.³⁴ Ове мађарске држављанке пребегле су у Југославију са жељом да продуже у новостворену јеврејску

²⁸ Сличан проблем јавља се и при консултовању грађе која се тиче избеглица из земаља Информбироа, а која се чува у фонду Безбедносно-информативне агенције (БИА), у Архиву Србије. Из општих спискова пребеглих лица немогуће је поуздано издвојити појединце јеврејске вере, како религија није била категорија на коју је обраћана пажња при сачињавању ових докумената. Са сличним проблемом суочили смо се и када смо консултовали документа из фондова Кабинета Председника Републике (387) и Председништва Владе ФНРЈ (50) у Архиву Југославије.

²⁹ О општим начелима деконструкције исељавања југословенских Јевреја у Израел до нивоа учешћа појединаца, видети: Milan Radovanović, *The State, the Organization and the Individual – A three-level Approach to Migration, Where is Civil Society in Central Europe heading to?*, Košice 2015, 169–187.

³⁰ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 860, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*, 3. септембар 1948.

³¹ Исто. Овакве декларације верности Комунистичкој партији Југославије и њеном оригиналном схватању пута у социјализам, међутим, не би требало схватати превише озбиљно.

³² АЈИМ, Ал. 1948–1952, *Спискови исељеника*, 65.

³³ Видети: АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949*; АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак (III алија)*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Списак пријављених лица за пето групно исељење, јули 1952*.

³⁴ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 827, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949.

државу на Блиском истоку. Пошто нису располагале било каквим средствима за живот, за њих је бригу, бар до тренутка када ће се упутити у Израел, преузела ЈВО Београд. Аранка Јуст и Вера Ференци Југославију су напустиле заједно, са другим таласом организованог исељавања.³⁵

Под најспецифичнијим околностима у Југославију су стигли Ервин Нојман³⁶ и Виктор фон Штернфелд, обојица румунски држављани.³⁷ Крајем 1949. године завршили су на југословенској територији пошто нису успели од Браиле, пловећи уз Дунав, да стигну до Беча. Због немирне воде, били су приморани да напусте брод. Када су испливали на југословенску обалу, предали су се полицији. Након краћег задржавања у Београду, пребачени су у избеглички логор у Зрењанину, после чега им се губи сваки траг. Подаци о двојници исељеника остали су сачувани само захваљујући молби коју је извесна Матилда Кунтнер из Бад Гаштајна у Израелу крајем 1949. године упутила JOINT-у. Како је већ било јасно да Ервин Нојман неће бити у прилици да се врати у Румунију, Кунтнерова је покушала да му омогући да се из Југославије исели у Израел. Чини се, међутим, да ни Нојман ни фон Штернфелд нису до новостворене јеврејске државе стигли у оквирима организоване емиграције.³⁸

Маријана Магреску из Лесковца обратила се Савезу у нади да ће моћи да се прикључи трећем таласу исељеника.³⁹ Пошто је у Југославију пребегла из Румуније, привремено је смештена у прихватни логор у Зрењанину. У Лесковац се преселила када је добила посао при среским државним магацинима. Након што су успешно окончана прва два таласа организованог исељавања, Магрескуова је изразила жељу да се и сама упути у Израел. Њено исељење, међутим, није могуће потврдити.⁴⁰

Само у изузетним случајевима, попут неколико наведених, располажемо детаљнијим подацима о појединцима који су напустили матичне земље трпећи

³⁵ АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949.*

³⁶ У допису који је ЈВО Зрењанин упутила Савезу крајем 1949. помиње се извесни Нојман, инжењер по занимању, стар 25 година, који је изразио жељу да путује за Израел са следећим таласом организоване емиграције из Југославије. Не може се са сигурношћу тврдити да је у питању била иста особа, али би ову могућност требало узети у обзир. АЈИМ, Ал. 1950–1952, *Допис ЈВО Зрењанин, СЈВОЈ-у*, 21. децембар 1949.

³⁷ АЈИМ, п. к. 869, *Писмо Матилде Кунтнер из Бад Гаштајна, JOINT-у.*

³⁸ АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак (III алија)*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Списак пријављених лица за пето групно исељење, јули 1952.*

³⁹ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 757, *Писмо Маријане Магреску, СЈВОЈ-у*, 22. септембар 1949, Пов. бр. 3259/49.

⁴⁰ АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак исељеника за Израел, 12. III 1950*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Списак пријављених лица за пето групно исељење, јули 1952.*

политички притисак, те у Југославију стигли са изричитим циљем прикључења организованој исељавању у Израел. Углавном су сачуване само узгредне напомене које се тичу индивидуа или мањих група, привремено смештених у избегличке логоре или просторије локалних одељења МУП, односно јеврејских вероисповедних општина. Мада нема података на основу којих би се са сигурношћу могло тврдити да се ради о избеглицама из земаља Информбиреоа, опште околности њиховог боравка у Југославији говоре у прилог овој претпоставци.

Крајем 1948. године, у затвору у Ковачици затекла се група од неколико стотина румунских избеглица.⁴¹ Међу њима је било и Јевреја који су изразили жељу да првом приликом напусте земљу. Како представници ЈВО Панчева, тако и челници Савеза активно су радили на добијању дозволе за исељење дотичних лица. Коначно су пуштени из затвора и снабдевени средствима потребним за емиграцију, али се не може са сигурношћу тврдити да су заиста успели да напусте земљу.⁴²

Највећи број избеглица који се током припрема првог таласа организованог исељавања налазио у Ковачици, потпуно је анониман. Ипак, извори омогућавају нешто детаљнији увид у судбину породице извесног Алфреда Рота.⁴³ Са супругом Бертом и троје малолетне деце, у Југославију је стигао са намером да се исели у Израел. У Ковачици су се састали са председником ЈВО Панчево, Оскаром Фишгрундом, који је код локалних власти успео за њих да издејствује материјалну помоћ и право да у избегличком логору сачекају предстојећи талас исељавања. Колико се то, међутим, на основу сачуваних извора може закључити, Алфред Рот и његова породица нису Југославију напустили у оквирима масовног исељавања.⁴⁴

У допису којим се средином 1949. године ЈВО Љубљана обратила Савезу, помиње се неименовани младић који је пребегао из Мађарске.⁴⁵ Када се обрео на југословенској територији, за помоћ се обратио најближој јеврејској општини. Свесни да у овом случају не може бити говора о страном држављанину који поседује валидни пасош, односно визу за одлазак у Израел, челници љубљанске заједнице су случај једноставно проследили Савезу. Допис сличног садржаја су централној организацији југословенских Јевреја уочи другог та-

⁴¹ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 860, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*, Предмет: Избеглице из Румуније, који треба да путују за Израел, 1. новембар 1948.

⁴² АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 860, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*, 1. новембар 1948, Пов. бр. 2617/48.

⁴³ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 860, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Панчево*, 22. октобар 1948, Пов. бр. 2537/48.

⁴⁴ АЈИМ, п. к. 738, *Списак исељеника за Израел*; АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI–VII 1949*; АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак (III алија)*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Четврто групно исељење у државу Израел, маја 1951*; АЈИМ, Ал. 1951–1952, п. к. 801 (Архив Перера 40), *Списак пријављених лица за пето групно исељење, јули 1952*.

⁴⁵ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 757, *Допис ЈВО Љубљана, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949, Пов. бр. 502/49.

ласа организоване емиграције упутили и челници ЈВО Осижек.⁴⁶ Још деветоро избеглица из земаља Источног блока⁴⁷ у датом тренутку налазило се у прихватном логору у Зрењанину.⁴⁸

Процес око појединца

Када се у обзир узму размере прилива политичких избеглица из земаља Информбироа, односно организованог исељавања југословенских Јевреја у Израел, може се говорити о релативно значајном континуитету који је постојао између два процеса. При томе ова веза доприноси потпунијем поимању и разумевању како једног, тако и другог миграционог кретања.

Уколико се занемари потреба да се њихово учешће формално дефинише на другачији начин, избеглице из земаља Информбироа биле су у прилици да земљу напусте на исти начин на који су то чинили и југословенски Јевреји.⁴⁹ Сачувани извори, сасвим разумљиво, о пратећој административној процедури не доносе велики број података, али је извесно постојање неке врсте начелног договора између челника Савеза и надлежних државних власти.

Реално ангажовање државних органа у прикључењу политичких избеглица масовном исељавању било је, бар колико се то на основу малог броја сачуваних примера може закључити, сразмерно минимално. Пошто би прешли границу, Јевреји из земаља Источне Европе смештани су у прихватне логоре заједно са осталим политичким емигрантима. Тек када би се Савезу обратили у настојању да добију дозволу за исељење, њихови су случајеви стизали до надлежних државних власти, на појединачно разматрање. Као и у општим оквирима организоване емиграције, коначну одлуку о издавању ове дозволе доносило је Министарство унутрашњих послова Југославије.⁵⁰

Чини се да се југословенски државни врх спрам питања укључења политичких избеглица у организовано исељавање држао прилично конзервативно. Највећи број лица пристиглих из земаља Информбироа није успео да напус-

⁴⁶ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 757, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Осижек*, Предмет: Јевреји из Мађарске, 4. април 1949.

⁴⁷ АЈИМ, п. к. 738, *Промеморија СЈВОЈ, за Алберта Вајса и Ацу Левија*, 5. јул 1949.

⁴⁸ АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 753, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Тузла*, 11. март 1949, Пов. бр. 488/49.

⁴⁹ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 860, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Панчево*, 22. октобар 1948, Пов. бр. 2537/48. Детаљно о административном процесу који је пратио прикључење југословенских Јевреја организованом исељавању у Израел, видети: Mladenka Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji 1944–1952*, Beograd 2009, 315–325.

⁵⁰ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 827, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949.

ти земљу.⁵¹ Не треба, међутим, заборавити да се паралелно процесу масовне емиграција одиграла и индивидуална, те да су политичке избеглице земљу могле напустити и на овај начин.⁵²

Југословенске власти, посебно после сукоба са Совјетским Савезом, све исељенике су посматрале као средство дипломатске комуникације. Избеглице из земаља Источног блока су у овом смислу представљале само моћнији инструмент спољне политике. Утолико су више добиле на значају, како је коначни циљ њихове емиграције требало да буде новостворена држава Израел.⁵³ Ма колико суштински тежио да се дистанцира од датог питања, југословенски државни врх је у овим околностима морао чак са одређеном наклоношћу посматрати прикључење избеглица из земаља Источног блока организованом исељавању. Можда и најбољи показатељ разумевања комплексности те ситуације било је циљано модификовање неких од општих начела југословенске миграционе политике.

Док су током 1948. и 1949. године избеглице пристигле из околних држава Источног блока доследно враћане у матичне земље,⁵⁴ југословенске власти су појединцима управо у овом периоду омогућавале да се прикључе организованој емиграцији.⁵⁵ Државни врх ФНРЈ код јеврејских избеглица очигледно није видео потребу за спровођењем политике принудне репатријације, како је њихов долазак у земљу нужно био повезан са намером да је напусте.⁵⁶ Јевреја је највероватније било и у групи оних избеглица које су у Југославију послале обавештајне службе околних информбировских земаља,⁵⁷ али је и ова чињеница умногоме изгубила на значају, посматрана у спрези са њиховом намером да

⁵¹ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 860, *Допис СЈВОЈ, ЈВО Панчево*, 22. октобар 1948, Пов. бр. 2537/48; АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 757, *Писмо Маријане Магреску, СЈВОЈ-у*, 22. септембар 1949, Пов. бр. 3259/49; АЈИМ, п. к. 869, *Писмо Матилде Кунтнер из Бад Гаутајна, ЈОИТ-у*; АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 753, *Допис ЈВО Загреб, СЈВОЈ-у*, 31. март 1949; АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 753, *Допис ЈВО Тузла, Унутрашњем одсеку при Среском НО*, Предмет: Могућност пријаве за исељење у државу Израел, Јевреја, страних држављана. Случај избеглица из Румуније, Софије Бунеску и њеног мужа у Бановићима код Литве, 4. март 1949.

⁵² Видети: Vesna Đikanović, „Jugoslovenska država i iseljenici – Propagandni rad među iseljenicima u SAD od 1945. do 1948“, *Tokovi istorije* 1–2 (2005), 156.

⁵³ О специфичном положају Израела у оквирима југословенске спољне политике, видети: Shaul Shay, „Israel and Yugoslavia between East and West“, *Spoljna politika Jugoslavije 1950–1961, Zbornik radova*, Beograd 2008, 473–482.

⁵⁴ Лубурић, „Политичка емиграција“..., 215–216.

⁵⁵ Индикативан је, у овом смислу, пример Армина Лефковица и његове породице. Видети: АЈИМ, Ал. 1948–1952, *Спискови исељеника*, 65.

⁵⁶ Тако је Роџер Анау у молби упућеној Савезу, између осталог, истакао да је од југословенских власти добио привремену дозволу за боравак, „пошто је обећао да ће напустити земљу у склопу исељавања“, АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 757, *Допис Анау Роџера, СЈВОЈ-у*.

⁵⁷ Лубурић, „Политичка емиграција“..., 215–216.

земљу напусте првом приликом која би им се пружила.

Док се државни врх према јеврејским избеглицама поставио умногоме амбивалентно, Савез је на сваки могући начин подржавао њихово настојање да стигну до новостворене државе на Блиском истоку.⁵⁸ Централна организација југословенских Јевреја у овом се смислу једноставно надовезала на улогу коју је одиграла у оквирима илегалних миграција међуратног,⁵⁹ односно периода непосредно по завршетку Другог светског рата.⁶⁰

Сваки Јеврејин из земаља Источног блока који би се затекао на територији Југославије инстинктивно је помоћ тражио од најближе вероисповедне општине и, посредно, Савеза.⁶¹ Колико се то на основу сачуваних извора може закључити, челници јеврејске заједнице у Југославији илегалним придошлицама су обезбедили одговарајући смештај и материјалну помоћ,⁶² да би затим интервенисали код југословенских власти, настојећи да им омогуће прикључење организованом исељавању.⁶³ У малобројним случајевима где се, у оквирима уобичајене процедуре,⁶⁴ може документовати емиграција Јевреја пребеглих из земаља Источног блока, управо је подршка Савеза одиграла кључну улогу.⁶⁵ Пошто би добили дозволу са исељење, илегални емигранти су Југославију на-

⁵⁸ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 827, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949; АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 827, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949.

⁵⁹ О овом процесу, видети опширно: Milan Ristović, „Unsere und fremde Juden. Zum Problem der Jüdischen Flüchtlinge in Jugoslawien 1938–1941“, у публикацији: Dahlmann, Dittmar, Hilbrenner, Anke (Ed.), *Zwischen grossen Erwartungen und bösem Erwachen. Juden, Politik und Antisemitismus in Ost- und Südosteuropa 1918–1945*, Paderborn 2007, 191–216; Milan Ristović, „Turisti pod sumnjom (o jednom vidu politike Kraljevine Jugoslavije prema jevrejskim izbeglicama 1938–1941 godine)“, *Zbornik radova Kladovo transport*, Beograd 2006, 170–189; Milan Ristović, „Jugoslavija i jevrejske izbeglice 1938–1941“, *Istorija XX veka* 1 (1996), 21–43. и Grünfelder, Anna, „Aufgeschobene Vernichtung. Jüdische Emigration nach Jugoslawien (1933–1938–1945)“, *Südosteuropaforschung* 71 (2012), 233–284.

⁶⁰ Mladenka Ivanković, „Odlazak jevrejskih izbeglica-žrtava Holokausta iz evropskih zemalja za Palestinu preko teritorije Jugoslavije 1946/7. godine“, *Tokovi istorije* 3 (2006), 141–153.

⁶¹ АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 757, *Допис ЈВО Љубљана, СЈВОЈ-у*, 9. март 1949, Пов. бр. 502/49.

⁶² Видети, на пример: АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 860, *Допис ЈВО Панчево, СЈВОЈ-у*, 3. септембар 1948.

⁶³ Карактеристична је интервенција Савеза у случају Аранке Јуст и Вере Ференци: АЈИМ, Ал. 1948, п. к. 827, *Допис СЈВОЈ, МУП ФНРЈ*, 31. мај 1949.

⁶⁴ Детаљно о административном процесу који је пратио учешће у организованом исељавању Јевреја из Југославије у Израел, видети: Mladenka Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji 1944–1952*, Beograd 2009, 315–325.

⁶⁵ Пре свега мислимо на Армина Лефковица, односно чланове његове породице (АЈИМ, Ал. 1948–1952, *Спискови исељеника*, 65), односно Аранке Јуст и Вере Ференци (АЈИМ, Ал. 1949, п. к. 1288, *Списак исељеника за Израел, VI – VII 1949*).

пуштали на већ стандардизован начин.⁶⁶

Судбина Јевреја који су из земаља Информбиороа у Југославију стигли са намером да се прикључе организованој емиграцији у Израел била је обележена специфичностима два процеса у чијем су се пресеку нашли. Није, међутим, могуће са сигурношћу утврдити којем од ова два тематска оквира су избегла лица, у суштини, припадала. У овом смислу је немогуће и дефинисати узрочно-последичну везу између два процеса. Уколико се радило о политички неподобним лицима која су била приморана да напусте домовину како би избегла прогон,⁶⁷ даљи пут у Израел представљао је само врло пожељну могућност која се накнадно указала. Када се, међутим, у обзир узме врло променљива политика земаља у оквирима совјетске интересне сфере према питању емиграције у Израел,⁶⁸ сасвим је могуће да су у питању били и појединци решени да до новостворене државе стигну тако што ће искористити општу дозволу за емиграцију какву су локалним Јеврејима дале југословенске власти.

Закључак

Укључење политичких избеглица из земаља Источног блока у организовано исељавање Јевреја из Југославије у Израел представљало је пресек два општија процеса која су се одигравала у годинама после проглашења независности јеврејске државе на Блиском истоку, односно еманципације ФНРЈ од Совјетског Савеза, последично Резолуцији Информбиороа. Из перспективе државних власти Југославије, овај пресек представљао је парадоксално одступање од општих начела миграционе политике поштованих до датог тренутка, док се централна организација југословенских Јевреја директно надовезала на своју активност из међуратног, односно првих година послератног периода.

Циљана модификација југословенске миграционе политике за потребе омогућавања илегалним придошлицама из земаља Источног блока да се прикључе организованом исељавању најбоље је до изражаја дошла при одрицању од поступка принудне репатријације. У случају Јевреја из земаља Информбиороа, полазило се од претпоставке да ће се у Југославији извесно задржати рела-

⁶⁶ Одређена одступања од стандардне процедуре свакако су постојала, али су била сразмерно минимална. Тако, страни држављани уопште, па тако ни информбировске избеглице, нису имале право на 3 фунте предвиђене за намиривање ситнијих трошкова током путовања бродом за Израел. АЈИМ, п. к. 869, *Додатак Промеморији СЈВОЈ*, Предмет: Енглеске фунте, др Каделбург, Гедаља, 16. јул 1949. Чини се и да су избеглице из земаља Источног блока имале одређену предност када су емигранти распоређивани по транспортима, АЈИМ, п. к. 869, *Допис Рубена Рубеновића, СЈВОЈ-у*, 19. април 1949.

⁶⁷ Видети; Лубурић, „Политичка емиграција“..., 218.

⁶⁸ Mertens, *Alija*..., 84–87; Ionescu, „The Jewish emigration from Romania“..., 129; Oltean, „Aspects“..., 183; Oltean, „The Jews of Romania“..., 43; Haskell, *From Sofia to Jaffa*..., 120–124.

тивно кратко. Свака се даља интервенција чинила излишном. Основа позиције југословенског државног врха наспрам јеврејских избеглица из Источне Европе до самог краја процеса исељавања, међутим, остао је скептицизам. У овом смислу, једину стварну препреку коју су Јевреји из земаља Источне Европе морали да савладају да би се преко ФНРЈ могли упутити у Израел чиниле су управо југословенске државне власти.

За разлику од амбивалентности државног врха, Савез јеврејских вероисповедних општина Југославије безусловно је пружао подршку придошлицама из суседних земаља Информбироа. У смислу ангажовања на њиховој емиграцији, централна организација југословенских Јевреја није правила никакву разлику између локалног јеврејског становништва и политичких избеглица из држава Источног блока. Колико је ангажовање Савеза суштински одиграло важну улогу у оним случајевима где је оваквим појединцима коначно и омогућено да се из Југославије упуте у Израел, немогуће је утврдити на основу доступних извора.

За малобројне Јевреје који су, пошто би илегалним путем стигли у Југославију, успели да се прикључе масовној емиграцији и стигну до новостворене државе Израел, опште околности овог чина извесно су биле потпуно неважне. Да ли вођени жељом да по сваку цену стигну до обновљене домовине јеврејског народа или, пак, очајнички настојећи да напусте оквире Источног блока, незаконити прелазак границе, а затим и само организовано исељавање и Југославије била су само средства којима се директно дало стићи до зацртаног циља.